

Dr Sava Petrović, sanitetski pukovnik

»LEKOVITO BILJE U SRBIJI« DR SAVE PETROVIĆA

Jovan TUCAKOV

»Zdravlje je večita borba za zdravlje kao što je sloboda večita borba za slobodu«.

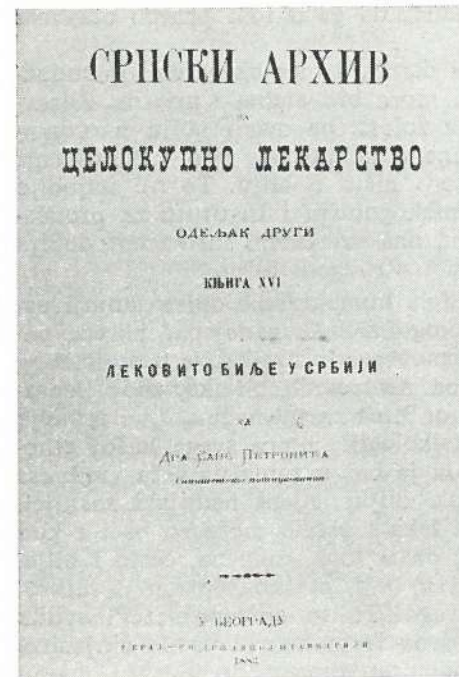
Čovek je, kao deo prirode, od pamtiveka sa manje ili više uspeha koristio prirodne izvore lekovitih sirovina, a pre svega raznovrsno bilje na koje je u životu kroz vekove nailazio, u većinom lutanju, seobama, ratovanju, lečenju rana, zaraznih i drugih bolesti. U drugoj polovini XIX veka, u vremenu kada je u obnovljenoj Srbiji još bilo relativno malo i nedovoljno lekara, farmaceuta i veterinara, tako da su i pored strogih zakonskih propisa tadašnjih vlasti, mnogobrojni, mahom nepismeni, nazovilekari, bajalice, šarlatani i avanturisti na sve strane lečili narod slepim miševima i štencima, crvima, izmetom, mokraćom i mnogim drugim nakaradnim sredstvima kojima su, uz zamršene i nerazumljive mistifikovane ritualne radnje, pripisivali mađijsku, čudotvornu moć isceljenja, — javlja se 1883. godine kapitalno delo iz pera jednog našeg školovanog čoveka velike zapadnjačke medicinske, biološke i opšte kulture. Za razliku od većine naših medicinskih pisaca XIX veka, pogotovo iz Vojvodine, koji su u znatnoj većini studirali na univerzitetima i visokim školama u Austriji (odnosno u Austro-Ugarskoj od druge polovine XIX veka), dr Sava Petrović je, zahvaljujući srećnim okolnostima izbegao često tendencioznu, netačnu, izvitoperenu, a nekad i negativnu posredničku ulogu Beča i Pešte u pogrešnom prenošenju tekovina zapadnoevropske nauke i kulture. Studirajući medicinu u Parizu, napajao se na samom izvoru najsavremenijim metodima naučnoistraživačkog rada te epohe i zavoleo biologiju, a naročito botaniku u tolikoj meri da je svoju doktorsku disertaciju posvetio dr Josifu Pančiću, koji je takođe završio medicinu, ali se bacio na proučavanje flore na Balkanu i na tome imao toliko uspeha da ga i za života, a pogotovo danas, niko i ne citira kao lekara, nego kao prirodnjaka poznatog ne samo u jugoslovenskim zemljama nego i u celom naučnom svetu. Pančić je Savi Petroviću bio primer i putokaz u naučnoistraživačkom radu. Petrovićeva »Flora okoline Niša« (Beograd, 1882), ogromno delo na oko 1.000 strana, predstavlja našu klasičnu botaničku literaturu velike vrednosti, do danas najpotpuniju studiju te vrste kod nas.

Radeći u potpunoj slozi i stalno bodren na nova pregnuća od neumornog Pančića, nastavljajući pionirski istraživački rad biljnog sistematičara, svog učitelja Pančića, sanitetski potpukovnik S. Petrović 1885. godine izdao je i »Dodatak flori okoline Niša«. Pošto je bio lični lekar kralja Milana, Petrovića je svesrdno pomagao vladar u ispitivanju slabo proučene i skoro nepoznate flore tek oslobođenih krajeva od Turaka, osobito okoline Niša, ali tu naklonost šefa države nije zloupotrebljavao niti sebično držao za sebe, što se vidi i iz njegovog presudnog uticaja na kralja Milana pri osnivanju prve botaničke bašte u Srbiji. »Inicijativom i uticajem Petrovića kralj Milan je poklonio Velikoj školi današnju univerzitetsku Botaničku baštu Jevremovac«¹. Njegova rasprava o ramondijama u Srbiji, kao uglavnom i druga dela, i danas nisu ništa izgubila od svoje prvobitne naučne vrednosti. Naprotiv, ukoliko vreme odmiče, utoliko Petrovićeva dela dobijaju veći značaj. »Dostigao je pukovnički čin, tada najviši vojni čin za lekara«¹. To priznanje dobio je za svoj naučni rad na polju biljne sistematike. Na žalost, kad je bio u punoj stvaralačkoj snazi, Sava Petrović je umro, u pedesetoj godini (rođen je u Šapcu 1839, a umro u Beogradu 1889. godine). Za nepune četiri godine objavio je četiri velika naučna dela! U našoj biološkoj istoriografiji ovo je jedinstven slučaj. Pa ipak, delo Save Petrovića malo je poznato kod nas. Zanimljivo je ali ne i pohvalno da su radovi ovog našeg velikana najmanje poznati među njegovim kolegama lekarima. Za to ima više razloga. Čini mi se da je tome glavni uzrok što naši medicinari ne studiraju botaniku, a kasnije kao lekari bave se isključivo lečenjem bolesnika. Jedino manja grupa lekara, koja se u Srpskom lekarskom društvu bavi istorijom medicine, poznaje i veoma ceni naučni rad Save Petrovića.

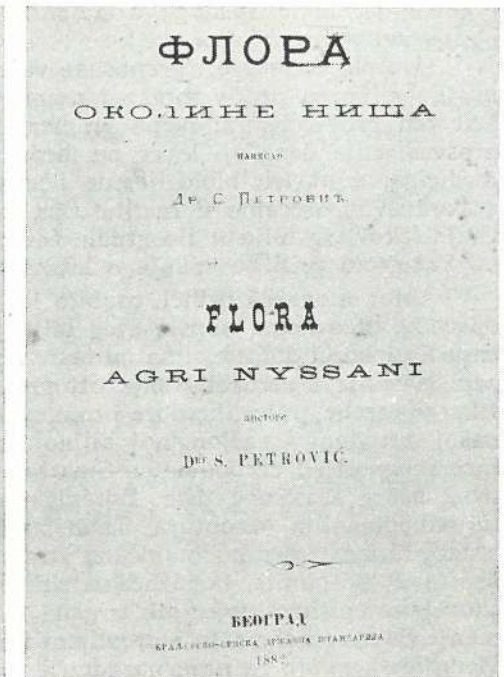
I S. Petrović, slično svom učitelju Pančiću, započeo je karijeru kao lekar u unutrašnjosti. Najpre kao okružni fizikus u Kruševcu, a zatim kao vojni lekar u Beogradu. Sve svoje slobodno vreme posvetio je botanici na kojoj je s velikom ljubavlju, oduševljenjem i uspehom radio do smrti.

Sasvim je shvatljivo zašto je S. Petrovića kao lekara medicinska flora interesovala više od ostale. Tako se i može objasniti njegova odluka da pre svega obradi i izda »Lekovito bilje u Srbiji«. Ovo delo, štampano 1883. godine u »Kraljevskoj srpskoj državnoj štampariji« u Beogradu, izdalo je Srpsko lekarsko društvo kao »XVI knjigu Srpskog arhiva za celokupno lekarstvo«. Knjiga ima 471 stranicu. Štampana je na vrlo lepoj hartiji, ćirilicom garmodom, formata Srpskog arhiva. U pogledu rasporeda gradiva autor se držao izmenjene Lineove klasifikacije, onako kako su to činili skoro svi naučnici tog doba. Prvi deo, koji obuhvata 446 stranica, sadrži opis fanerogamnih, a drugi deo (447—471) opis kriptogamnih biljaka. Dikotiledone biljke čine 400, a monokotiledone 46 strana.

U kratkom, sažetom i preglednom pristupu autor obaveštava čitaoca da u svojoj knjizi daje opis bilja »koje u našoj zemlji divlje raste ili se rad neke celi gaji, a koje naša farmakopeja (Ph. Srb. I, 1881) ili narodna medicina kao lekovita smatra«. Veoma je važno ovde naglasiti da autor ne krije, ne prenegava i ne potcenjuje činjenicu da se široko, raznovrsno i svakodnevno upotrebljava lekovito bilje u našoj narodnoj medicini. Pri opisu svake biljke, gde god je o tome imao izvesnih pisanih ili usmenih podataka, pisac nam, pored opširno iznesene upotrebe biljke u naučnoj medicini, daje i način korišćenja u narodnom lečenju, u »popularnoj medicini«, kako on

Naslovna strana knjige dr S. Petrovića »Lekovito bilje u Srbiji«.

Naslovna strana knjige dr S. Petrovića »Flora okoline Niša«.

to često piše (ovo zbog toga što je kao francuski đak pri pisanju svog dela imao uglavnom francuske autore, la médecine populaire). Da on svojim delom ne želi da u svojoj zemlji širi šarlatanstvo, koga je u to vreme bilo vrlo mnogo, jasno se vidi u ovoj rečenici: »Cel ove knjige, dakle, nije da se stvaraju samouci, već da se lekarima i apotekarima, koji u Srbiji stanuju, pokaže šta ima od lekovitog bilja u Srbiji«. Knjiga je, dakle, namenjena ne samo lekarima nego i apotekarima. Kad se ima u vidu da u to doba nismo imali ni medicinski, ni farmaceutski fakultet, da su tadašnji lekari i apotekari u Srbiji svi studirali u inostranstvu, da uopšte nismo imali na srpskom jeziku delo o lekovitom bilju, onda se može još više shvatiti ogroman značaj pojave ovog dela, koje predstavlja početak nauke o lekovitom bilju kod nas. Blagotvorni, rodoljubivi, racionalistički i prosvetiteljski duh besmrtnog Dositeja provlači se kao crvena nit kroz celo delo S. Petrovića, što se naročito može osetiti iz ovih redova punih ljubavi i topline prema rodnoj grudi jednog čestitog čoveka naprednih ideja, koji smatra za svoju svetinju, obavezu i dužnost da u svoj jezik prenese i presadi sve što za njega može biti dobro i korisno: »Poznavanje popularne upotrebe bilja u lekarstvu nužno je za lekare rad pouke našeg naroda, koji često propada zbog toga što se u svoja domaća nepouzdana sredstva oslanja, pa zbog toga suviše dockan traži pomoći od naučne medicine, ili je nikako i ne traži. Narod sebi teško pomaže domaćim sredstvima i onde gde mu je bolest potpuno poznata, a onde očigledno propada kad bolest ne može da raspozna.

Dužnost je, dakle, svakoga, a osobito lekara, da ga u tom pravcu obučava i na pravi put upućuje.«

Ove piščeve ideje i preporuke važe i danas, a biće aktuelne i u budućnosti, jer borba protiv mraka i neznanja mora biti stalna i uporna. Zdravstvenom prosvetivanju nema granica. Na žalost, na ovom polju narodnog prosvetivanja današnji lekar ne može mnogo učiniti, jer kod nas studenti medicine, u okviru biologije, ne uče skoro ništa o bilju. To mi najbolje svakodnevno osećamo u Institutu za farmakognoziju i Institutu za proučavanje lekovitog bilja u Beogradu. Srećom, naš savremeni farmaceut dobija na Fakultetu prilično znanja o lekovitom i otrovnom bilju.

Autor u svakoj prilici, osobito kad daje monografske opise sumnjivog, opasnog, otrovnog i uopšte sveg bilja jakog fiziološkog dejstva, skreće pažnju lekarima i apotekarima na česte i raznovrsne intoksikacije nastale zbog nepoznavanja i nerazlikovanja otrovnih od neotrovnih biljaka, zbog nepravilne upotrebe, prevelike doze i tome slično. Pisac na taj način udara temelje našoj narodnoj i nacionalnoj biljnoj toksikologiji, a pre svega našoj etnofarmakognoziji i etnobotanici. Smatram da je baš u tome najveća vrednost ovog našeg klasičnog dela. Botanički opis biljke, njeni hemijski sastojci, farmakodinamija, receptura, način izrade leka i ostalo može se naći i kod svakog drugog medikobotaničkog stranog pisca toga vremena, često i bilje, opširnije, potpunije, ponekad sa slikama u boji, makroskopskim i mikroskopskim opisima pojedinih organa i drugo. To su opštepoznate i svuda manje-više na isti način stereotipno iznošene farmakomedicinske činjenice. Međutim, ono što za našu narodnu i nacionalnu zdravstvenu kulturu, a osobito za farmaciju, medicinu i botaniku ima trajnu naučnu i istorijsku vrednost, to su dragoceni originalni podaci koje je autor ili sam beležio u narodu ili je koristio građu svojih vrednih prethodnika.

I još nešto. Ako se prelistaju razne materije medike, farmakognozije, farmakologije, medicinske botanike i slična dela zapadnoevropskih pisaca druge polovine XIX veka i uporede sa radom S. Petrovića, jasno se vidi da knjiga našeg zemljaka ni po čemu ne zaostaje svojom naučnom i stručnom vrednošću i za ono vreme potpunom naučnom savremenosti. Tako su ovom knjigom naši ondašnji lekari i apotekari dobili na našem jeziku od izvrsnog lekara pariskog Univerziteta i još boljeg domaćeg botaničara takvo naučno i stručno medikofarmaceutsko delo kakvim se mogu ponositi i veliki narodi koji su živeli pod srećnijom zvezdom. Pojava ovog dela je, prema tome, značajan datum za našu farmakomedicinsku literaturu.

Vrednost ove publikacije je i u tome što je autor »pored naučnih imena bilja dao i sva dosad poznata srpska imena bilja«, razume se samo lekovitog. U posebnom registru na početku knjige »Narodna imena lekovitog bilja«, na nekih 26 strana, autor nam daje po azbučnom redu oko 860 naših narodnih naziva, a pored njih i latinski. Posle ovog, opet na početku knjige, nalazi se spisak »Naučnih imena bilja u Srbiji«, tj. po abecedi svrstano preko 391 latinskih naziva biljnih vrsta iz 266 biljnih rodova i 71 familije.

Kao izvrstan botaničar, pisac, pre opisa pojedinih biljnih vrsta, daje glavniye osobenosti klasa, familija i rodova, što je veoma važno da se zna prilikom identifikovanja svake pojedine biljne vrste. I u pogledu izrade monografije svake biljke autor postupa na isti način kao i najpriznatiji vodeći zapadnoevropski pisci te epohe: latinski i narodni nazivi biljke, opis

biljke, cveta, lista, stabljike, ploda i drugih organa, naznačenje staništa i nalazišta, vremena kad cveta, koji se deo biljke koristi u »lekarstvu«, da li je biljka otrovna ili škodljiva, koji se lekovi od nje izrađuju u apoteci i na koji način se upotrebljavaju, mišljenja najpoznatijih ondašnjih farmakologa i kliničara o terapijskoj vrednosti droge i drugo. Na taj način svaka monografija čini jednu zaokrugljenu celinu.

Iz knjige se vidi da je autor bio dobar poznavalac stranih jezika, osobito francuskog i nemačkog, jer se obilno služio i često navodio najpoznatije i najpriznatije naučne i stručne časopise, univerzitetske udžbenike, kliničke priručnike, naučne rasprave i monografije i mnoga druga savremena dela: Bulletin de thérapeutique, Gazette médicale, Journal de Pharmacie, Journal de médecine et de chirurgie pratique, Bulletin général de thérapeutique, Nouvelle flore française (Gilet et Magne), Pharmacologie (Schroff), Arzneiverordnungs-Lehre (Waldenburg u. Simon), De Sterilita (Arnauld) itd.

Autor poštuje i dosledno se služi ondašnjom nerazvijenom srpskom botaničkom terminologijom koju su s velikim teškoćama stvarali naši botaničari XVIII i XIX veka u gimnaziji u Sremskim Karlovcima, Novom Sadu i na Velikoj školi u Beogradu (Orfelin, Volni, Lazić, Pančić i dr.). U tekstu se osećaju mnoge terminološke teškoće sa kojima se autor borio dok je delo pisao, kao što se i mi danas mučimo, jer ni posle skoro jednog veka nismo uspeali da ujednačimo našu narodnu botaničku, medicinsku, farmaceutsku i uopšte biološku terminologiju. I pored svih tih teškoća, koje se, sasvim shvatljivo, javljaju kod svih pionirskih pisaca koji u novoj, još nerazvijenoj naučnoj sredini, u svojoj mladoj nacionalnoj nauci u razvoju, moraju da krče trnovit put, S. Petrović je ipak vrlo jasan, dosledan i u tekstu skoro nigde nema dvosmislenosti i drugih nejasnoća. Ovo je, kao svedok i sledbenik Vukove borbe, postigao služeći se narodnim jezikom, kratkim rečenicama, jasnim i preglednim izlaganjem, vrlo preciznim, detaljnim i slikovitim opisima bilja, držeći se ustaljenog, da kažemo klasičnog načina izlaganja cele materije, onako kako su to činili svi Pančićevi učenici i sledbenici.

Prošlo je skoro 80 godina otkako je ova knjiga objavljena. I do drugog svetskog rata knjiga je bila retka i mogla se nabaviti jedino po antikvarnicama, jer je okupator u prvom svetskom ratu uništio mnoge naše pisane spomenike. Posle drugog svetskog rata situacija je postala još teža. Sve što okupator nije mogao bombardovanjem spaliti i uništiti, u toku drugog svetskog rata uništavao je na sve druge načine. Zato je do ove knjige skoro nemoguće doći. Ona je postala retka čak i u prirodnjačkim bibliotekama. Tako, na primer, biblioteka Instituta za farmakognoziju Farmaceutskog fakulteta Beogradskog univerziteta ima samo jedan primerak ove knjige, pa i on često mesecima nije kod nas, jer ga stalno ustupamo na poslugu raznim naučnim ustanovama i naučnim radnicima. Bilo bi, dakle, potrebno da se nađu sredstva da se ovo naše klasično delo, dopunjeno najnovijim podacima o lekovitom bilju u Srbiji, ponovo izda i, po mogućstvu, ilustruje. Tako bismo se najbolje odužili seni našeg velikana koji je ceo vek posvetio proučavanju flore Srbije, a posebno lekovitog bilja.

BIBLIOGRAFIJA

- ¹ St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpskohrvatsko-slovenačka, III knj., str. 352, Beograd — ² S. Petrović, Lekovito bilje u Srbiji, Beograd, 1883. — ³ S. Petrović, Flora okoline Niša, Beograd, 1882. — ⁴ Srpska Farmakopeja, Beograd, 1881.

«PLANTES MEDICINALES EN SERBIE» par le Dr. méd. Sava Petrović

Jovan TUCAKOV

Dans la huitième décennie du XIXe siècle la Serbie a acquis plusieurs oeuvres, parmi lesquelles présente une importance spéciale l'apparition de la première Pharmacopée Serbe, éditée à Belgrade en 1881. Deux ans plus tard, la «Société serbe de médecine» fait éditer, comme XVIe tome de ses «Archives serbes de médecine générale», une oeuvre importante du médecin lieutenant-colonel, Dr. Sava Petrović, qui est intitulée «Plantes médicinales en Serbie». Le même auteur avait édité, à peine une année avant (en 1882), une ample étude botanique «Flore des environs de Niš» contenant quelques 1000 pages. Trois ans plus tard (en 1885) cette étude est suivie par un «Supplément à la flore des environs de Niš».

Le docteur Sava Petrović est né en 1839, à Šabac. Il a eu la chance rare de pouvoir faire ses études à Paris.

«Plantes médicinales en Serbie» sont la première oeuvre de cette catégorie dans la langue serbe. Le livre contient plus de 500 pages et est imprimé dans l'alphabet cyrillique, sur de très beau papier. Dans les 446 pages sont décrites les plantes phanérogames, tandis que dans 24 de celles-ci des cryptogames. L'A. a présenté de même toutes les données importantes concernant aussi bien les plantes médicinales prescrites par la Pharmacopée serbe d'alors, que celles utilisées par le peuple même. Dans l'«Introduction» de son oeuvre l'A. mentionne que le but du livre est «de montrer aux médecins et pharmaciens de Serbie quelles sont les plantes médicinales que le pays possède». L'auteur de cette oeuvre capitale a posé les fondements de notre toxicologie, ethnopharmacognosie et ethnobotanique populaires et nationales.

Petrović a posé dans son oeuvre, avec quelques autres auteurs des oeuvres biologiques (comme Orfelin, Volni, Lazić, Pančić) les bases de notre terminologie botanique.

Cette oeuvre, présente une contribution précieuse à littérature botanique, médicale et pharmaceutique yougoslave du XIXe siècle.

«HEILPFLANZEN SERBIENS» VON Dr med. SAVA PETROVIC

Jovan TUCAKOV

In den achtziger Jahren des XIX Jahrhunderts bekam Serbien einige Werke, unter welchen eine besondere Bedeutung das Erscheinen der ersten Serbischen Pharmakopöe, herausgegeben in Belgrad 1881, hat. Zwei Jahre später gibt die Serbische Arztgesellschaft als «XVI-tes Buch des Serbischen Archivs für allgemeine Medizin» ein umfassendes Werk des Sanitätsoberstleutnants Dr. Sava Petrović «Heilpflanzen Serbiens» heraus. Nur ein Jahr vorher, 1882 erschien von demselben Verfasser eine umfangreiche botanische Studie «Die Flora der Umgebung von Niš», auf etwa 1000 Seiten, und 1885 «Ein Beitrag zur Flora der Umgebung von Niš».

Dr. Sava Petrović ist im Jahre 1839 in Šabac geboren. Er hatte das seltene Glück die Medizin in Paris zu studieren.

Die «Heilpflanzen Serbiens» ist das erste Werk in serbischer Sprache aus diesem Gebiet. Das Buch hat über 500 Seiten. Gedruckt wurde es in Kyrillischen Druck auf sehr schönem Papier. Auf 446 Seiten sind die phanerogamen auf 24 die kryptogamen Pflanzen beschrieben. Der Verfasser hat alle wichtigere Daten, nicht nur über Heilpflanzen welche die damalige serbische Pharmakopöe vorgeschrieben hat, sondern auch über jene welche das Volk in Serbien als Arzneimittel benützt. Der Zweck des Buches ist, wie in der «Einführung» der Verfasser schreibt: «Den Ärzten und den Apothekern in Serbien zu zeigen was für Heilpflanzen es in Serbien gibt». Der Verfasser dieses kapitalen Werkes legt den Grundstein unserer nationalen Toxikologie, Ethnopharmakognosie und Etnobotanik.

Mit manchen anderen unseren wissenschaftlichen Arbeitern und Schriftstellern der biologischen Werke (Orfelin, Volni, Lazić, Pančić) legt der Verfasser mit diesem Werk den Grund unserer botanischen Terminologie.

Dieses, für uns klassische Werk, stellt einen kostbaren Beitrag den Jugoslavischen botanischen, medizinischen und pharmazeutischen Literatur des XIX Jahrhunderts dar.